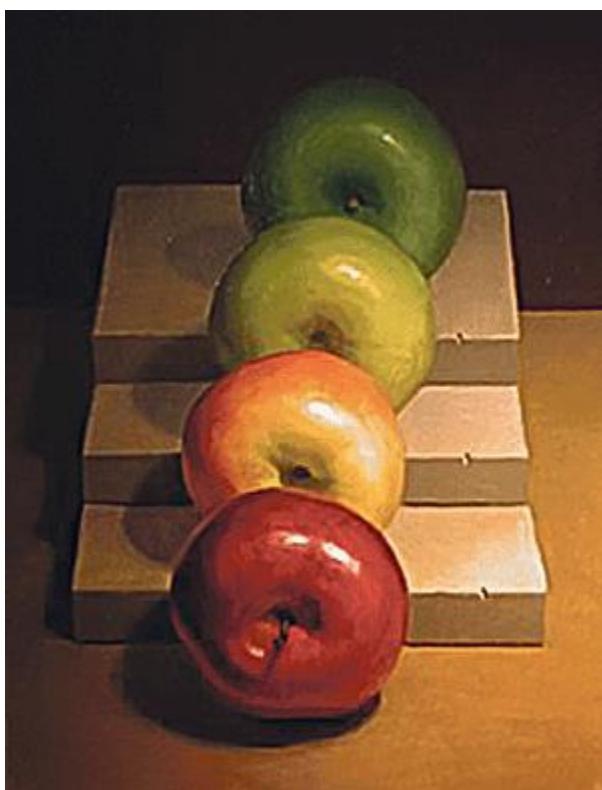

OD FIGURE DO KULTURE – GRADACIJA

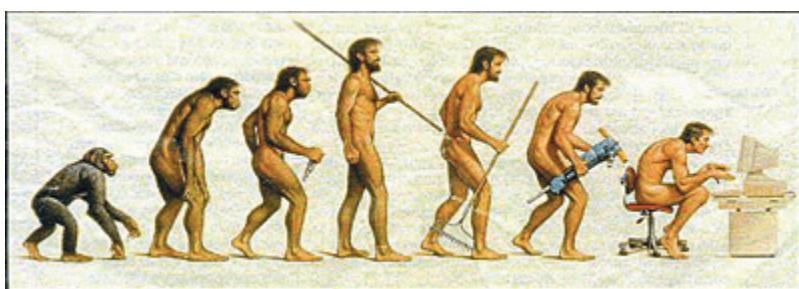
Stilistika nijanse

Krešimir Bagić

Često smo u različitim funkcionalnim stilovima i različitim situacijama suočeni s gradacijom. Budući da taj pojam ujedinjuje više potencijalno osamostaljivih sadržaja, pokušat ću ovdje prikupiti njegova osnovna značenja.

Mladi američki slikar Adam Forfang jedno je ulje na platnu naslovio Gradacija

Dvostruka gradacija kao strukturno načelo karikaturalnog prikaza evolucije čovjeka

U popularnom stripu Lucky Luke belgijskoga autora Morrisa prikaz bande braće Dalton temelji se na gradaciji

Gradacija (lat. gradatio, stupnjevanje) makrostrukturalna je figura ili figura misli kojom se postupno pojačava ili ublažava kakva predodžba, emocija, misao ili ideja nizanjem značenjski bliskih izraza. Gradacijski niz čine najmanje tri riječi, sintagme ili rečenice koje imaju zajedničku značenjsku jezgru i koje se međusobno dopunjaju, proširuju i bogate. Kada se ostvaruje kao pojačavanje izraza (Ona je lijepa, prekrasna, božanstvena), govori se o klimaksu ili uzlaznoj gradaciji – gradatio ascedens. Kada se ostvaruje kao ublažavanje izraza (Sve je utihnulo: i nebo, i zemlja i čovjek), govori se o antiklimaksu ili silaznoj gradaciji – gradatio descedens. Može obilježavati pojedine segmente iskaza, ali može se prometnuti i u uporišno načelo njegove kompozicije. Uvijek prepostavlja uspoređivanje i isticanje. Podvrsta je amplifikacije, figure koja (središnju) ideju ili informaciju razvija augmentacijom leksičkoga i rečeničnoga materijala – novim riječima, sintagmama ili rečenicama, te tako iskaz dodatno ornamentalizira, a misao obogaćuje, produbljuje i oplemenjuje. Njezini se pojavnii oblici prepleću s hiperbolom, litotom, pored bom, antonimijom, sinonimijom, kumulacijom i reduplikacijom. Konkretni su diskurzivni učinci gradacije emocionalno bojenje izraza, njegovo širenje te predočivanje slijeda razvoja kakva događaja ili procesa.

Na početku bijaše – anadiploza

Današnje značenje pojma gradacija osjetno se razlikuje od njegova antičkoga značenja. Gradacija je prvotno shvaćana kao produžena anadiploza, tj. kao višestruko uzastopno ponavljanje završnoga izraza jedne rečenice na početku sljedeće. Za tu se pojavu rabio i naziv lanac (lat. catena). Npr.:

- Nered u rečenicama je posljedica nereda u mislima, a nered u mislima je posljedica nereda u glavi, a nered u glavi je posljedica nereda u sredini i stanju te sredine. (M. Krleža, *Moj obračun s njima*)
- ... u kiši su rose a u rosi snjegovi
u snijegu su ledovi u ledu su tuče a u tući su
sunca u suncu životi a u životu su smrti...
(S. Gulin, *Protutijek 1*)
- Tko laže, taj i krade.
Tko krade, taj i ima.
Tko ima, budi mu prijatelj. (grafit)

Novovjeki sadržaj pojma gradacija objedinjuje sadržaj dviju antičkih figura – incrementuma (povisivanje) i perverse (umanjivanje), što su zapravo inačice naziva klimaks i antiklimaks.

Leksička i sintaktička gradacija

Kao osviještena i stilogena figura, gradacija pretpostavlja jedinstvenost i nepredvidivost individualnoga govornog čina. Njome se iskazuje govornikova subjektivnost, ona ritmizira i semantički nijansira izraz. Najekspresivnija je u književnosti, osobito u pjesništvu. Može biti leksička i sintaktička. Leksička se ostvaruje nizanjem najmanje tri riječi ili skupine riječi:

– Vijest je letjela brže od ptice,
Brže od vjetra,
Brže od munje,
Gugutala je od sreće u eteru.
I stigla prekasno.

(G. Vitez, Epitaf vojniku koji je pao u času potpisivanja primirja)

– Još to nije sve: u ranu zoru,
Zagrebu ususret, s neba,
pada diluvijalna kiša,
potop, biblijski dažd. (N. Petrac, &)
– Školjke se naslanjavaju jedna na drugu.
Tako nastaje kamen, brdo, planina, lanac.

(K. Mujičić Artnam, Upornost)

– Silina vjetra utjelovljuje se u narode, plemena, pojedince. (Z. Mrkonjić, * * *)
U sva četiri primjera riječ je o afektivnome podcrtavanju osnovne „informacije“, osjećaja ili misli. U prva tri primjera članovi gradacijskoga niza poredani su klimaktično (od slabijega prema jačemu), dok je u četvrtome poredak antiklimaktičan.

U uvodnoj strofi pjesme Smrt A. B. Šimića pojavljuje se rijedak primjer pomno razvijene gradacije:

I smrt će biti sasma nešto ljudsko
Na ležaju se tijelo s nečim nevidljivim hrve
i hropti
i smalaksava i stenje
i onda stane.

Ko kad mašina stane. I stoji. Ni makac

U lirskom opisu borbe čovjeka sa smrću dominiraju glagoli. Ima ih čak šest. Ako ih se izdvoji, lako je uočiti da precizno oslikavaju tijek te borbe. Prvi glagol (hrve) naglašava samo postojanje borbe, sljedeća tri (hropti – smalaksava – stenje) stupnjevito sugeriraju da tijelo neizbjegno gubi bitku, peti (stane) označava sâm trenutak smrti, dok šesti (stoji) predočava beživotno nepomično tijelo. Nijedan od tih glagola nije figurativan po sebi, ali u kontekstu pjesme gradacijski glagolski niz uporište je globalne, nedvojbeno figurativne, lirske strategije koja smrt hoće prikazati kao svakodnevni događaj.

Sintaktička gradacija ostvaruje se nizanjem najmanje tri rečenice:

– Što sam još naučio bolujući?

Lakše je bolovati
na domaćem jeziku i terenu.
Bolest osamljuje.

Rodbina laže.

Prijatelji nemaju više novih rečenica.

(A. Dedić, * * *)

– Istoriju pišu pobednici. Predanja ispreda puk. Književnici fantaziraju. (D. Kiš, Enciklopedija mrtvih)

Rečenice koje u Dedićevu i Kiševu tekstu čine gradacijski niz manje karakterizira bliskoznačnost, a više navođenje paralelnih perspektiva promatranja i svjedočenja o

istom fenomenu. Riječ je o izrazito stilistički obilježenim gradacijama. Osim u književnosti, ta se figura relativno često pojavljuje u novinarstvu, esejistici, znanosti, grafitima... Kadšto se tvrdi da su tročlane gradacijske strukture karakteristika gnomskoga kôda. Npr.:

- Beckettovi su likovi fizički i psihički degradirani, dezorientirani su i jedva da uspijevaju još nekako govoriti. (M. Solar, Teatarapsurda)
- U svakome od nas nalaze se kreativni i destruktivni potencijali. Kreativni nas potiču, inspiriraju i okreću naprijed, a destruktivni nam otežavaju, komplikiraju život i vuku nas natrag. (Sensa)
- Misli mnogo, govorи мало, а пиши још мање. (poslovica)
- Vino више, ракија скоче, жећам трчи. (poslovica)
- Додох, видјех, побиједих. (Cезар)

Gradacija je nerijetko sredstvo dodatne ritmizacije iskaza. Kadšto je čak moguće govoriti o silabičkoj gradaciji, tj. o takvu nizu u kojem svaki sljedeći član ima više ili manje slogova od prethodnoga člana, npr.

- On je ljutit (2), bijesan (3), izbezumljen (4).

Tekstualna gradacija

U lingvistici teksta govori se o gradaciji na razini teksta. Njegova se kompozicija pritom zasniva na argumentacijskom, ekspresivnom i/ili estetskom intenziviranju. Signali gradacije u tekstu su tzv. gradacijski konektori (npr. prvi, drugi, treći; jedanput, dvaput, triput...). Svaki žanr ima specifične oblike gradacije. Bajka se zasniva „na ponavljanju iste situacije, ali svaki put uz postupno pojačavanje, gradiranje pojedinih elemenata“, pjesma se temelji na logičkom i emocionalnom proširivanju osnovne misli, biografija ili dnevnik na isticanju vremenske sukcesije, piše Marina Katnić-Bakaršić, autorica veoma zanimljive monografske studije Gradacija. Napominjući da ta figura u književnosti može naglašavati emocije, pojačavati patetičnost teksta, upozoravati na absurdnost ili komičnost situacije, kao njezin primjer na razini teksta navodi i ulomak iz Rakove djece P. Pavličića u kojem sintagma „raditi nedjeljom“ postaje okosnica stupnjevitoga građenja romaneskonoga diskurza:

Raditi nedjeljom već je samo po sebi loše: čovjek stalno ima osjećaj da nešto propušta, premda bi, da ne radi, možda zijeavao kod kuće pred televizorom. Raditi nedjeljom u novinama upravo je strašno: treba ispuniti sutrašnje stranice, a vijesti nema, kolege su nervozne, histerične i žure se kući, pa se dernjaju i svađaju više nego inače. Ali, raditi nedjeljom, u novinama, neispavan, s glavoboljom i osjećajem krivnje, više je nego grozno: to znači naći ravnotežu između pakla u sebi i pakla oko sebe.

Od zvučnosti sloga do rečenice

U lingvistici se pojam gradacija rabi u nekoliko različitih značenja. U fonetici se govori o „gradaciji zvučnosti zvučnoga sloga“ (Simeon), gdjekad i o intonacijskoj gradaciji koja raščlanjuje iskaz na „uzlazni dio, kulminaciju i silazni dio“ (Katnić-Bakaršić). U morfološkoj se na načelu gradacije zasniva stupnjevanje pridjeva i priloga (visok, viši, najviši; ludo, luđe, najluđe) kojim se gramatički izražava stupanj prisutnosti pojedinoga svojstva. Valja istaknuti da stupnjevanje uzlazno gramatikalizira gradacijsko značenje.

Prema mišljenju Ive Pranjkovića, gradacijsko se značenje u hrvatskome jeziku može izražavati leksički, leksičko-gramatički i gramatički. Leksički se može izražavati značenjskim suodnosima pojedinih leksema i izraza kojima se označava mjesto (daleko, blizu, tik do), vrijeme (s prvim pijetlima, ranom zorom, ujutro), svojstvo (malen, velik, ogroman)... Leksičko-gramatičko izražavanje gradacijskoga značenja izvodi se umanjenicama i uvećanicama – ptičica, ptica, ptičurina.

U sintaksi se, pak, govori o tzv. gradacijskim rečenicama. One imaju ustaljenu (gramatikaliziranu) dvočlanu strukturu, a značenja im se temelje na semantici gradacijskih veznika koji mogu biti korelativni (ne samo ... nego, ne toliko ... koliko) i nekorelativni (a kamoli, a da ne govorimo, a pogotovo). Oba tipa veznika, tvrdi Miloš Kovačević, „koordiniranoj konstrukciji predodređuju gradaciono značenje, prevode gradaciju u gramatičku kategoriju“. Gradacijske rečenice svojstvene su onim diskurzivnim kontekstima u kojima dominira pokazivanje, dokazivanje, uvjeravanje. Česte su u govorništvu, esejistici, publicistici, polemici, znanosti... U književnosti se pojavljuju u prozi i drami, i to uklopljene u pripovjedačev govor ili u govor likova.

Npr.:

- Tekst je zaista pun ne samo neistina i proizvoljnosti nego i besmislica. (Vjesnik)
- Radi borbe protiv tih zloupotreba neophodna je posebna inventivnost, a da ne govorimo o posebnoj iskrenosti onih koji će se prihvati takve borbe. (Lj. Jonke, Hrvatski književni jezik)
- ... poslije /se/ vjenčao s drugom, koja je bila ne toliko siromašna, koliko lakovislena. (J. Draženović, Povijest jednog vjenčanja)
- Bojiš se ti i kukuruza a kamoli partizana! (F. Šovagović, Sokol ga nije volio)

O gradacijskim rečenicima, uz Kovačevića, pisali su I. Pranjković, M. Katnić-Bakaršić, L. Hudeček, L. Vukojević i dr.

Glazba, film, karikatura, reklama

Osim u jeziku, gradacija se kao važan kompozicijski postupak javlja u glazbi (uzlazna ili silazna intonacija, ubrzavanje ili usporavanje ritma), na filmu (stvaranje i stalni rast napetosti), u reklami... Njome se u likovnosti mogu označavati postupni prijelazi od jedne do druge boje, a u fotografiji stupanj osvjetljenja snimljenoga prizora. Osobito efektni primjeri gradacije pojavljuju se u stripu i karikaturi. U popularnom stripu Lucky Luke belgijskoga autora Morrisa (Maurice de Bevere) prikaz bande braće Dalton temelji se na gradacijskome načelu.

Česta je tema karikaturista Darwinova teorija evolucije. Ona se obično vizualno deskribira klimaktičnim gradacijskim nizom koji sugerira razvoj od majmuna preko pračovjeka do modernoga čovjeka. Dosjetka se gradi na završnom „razvojnom stupnju“ kojim se karikatura izravno referira na stvarnost. Gdjekad, međutim, karikatura spoji klimaks (koji naznačava evolucijsku logiku) i antiklimaks (koji razrađuje kakvu dosjetku o ponašanju današnjega čovjeka). Takvu dvostruku gradaciju, tj. gradaciju i degradaciju, rabi i nepoznati autor karikature koja evoluciju prikazuje kao put od majmuna do čovjeka za računalom (www.naute.com).

* * *

Na koncu, treba istaknuti da su antički autori za uzlazni i silazni gradacijski niz rabili više imena. Stari su Grci nizanje izraza od slabijih prema jačima nazivali epekomomeza, epiplaka, hiperteza, klimakot(on) i klimaks, dok su ga Latini označavali pojmovima *ascensus*, *catena*, *connexio*, *gradatus*, *gradiculus*, *incrementum*, *scala*. Za suprotnu pojavu, tj. za nizanje izraza od jačih prema slabijima, rabili su se pojmovi antiklimaks, auxesis, perversa.

Naši autori preuzimaju pojam gradacija, katkad mu supostavljujući hrvatske pojmovne inačice stupnjenje (Šulek, 1875) i stupnovanje (Filipović, 1876). Luka Zima gradaciju tretira kao produženu anadiplozu, a incrementum prevodi kao povišivanje; istu figuru Šenoa naziva uzlaz (1876).